

POSUDEK DISERTAČNÍ PRÁCE MGR. A MGR. KORNÉLIE KOLÁŘOVÉ–
TAKÁCSOVÉ, TH.D.

*SEVERNÍ PORTÁL KOSTELA SV. PROKOPA V TŘEBÍČI VE
STŘEDOEVROPSKÉM KONTEXTU SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM KE KOSTELŮM
V UHRÁCH*

Disertační práce Kornélie Kolářové–Takácsové se zabývá analýzou severního portálu opatského chrámu sv. Prokopa benediktinského kláštera v Třebíči na Moravě s ohledem na jeho historické, funkční a stylové souvislosti v středoevropském prostoru. I když klášterní bazilika a její severní portál byly opakovaně předmětem uměleckohistorického zájmu i zvýšené pozornosti památkářů a veřejnosti po jejím zápisu mezi památky UNESCO (2003), jeho potenciál pro nové umělecko-historické zhodnocení se nabízí. Moravský a středoevropský kontext stavby baziliky, počítajíc v to také roli stavebníků, funkce předsíně se slavnostním portálem a jeho kamenosochařské zpracování, to vše si zaslouží nové monografické zpracování. Z tohoto hlediska je třeba pochválit výběr tématu disertace. Doktorandka sama v úvodu označuje za hlavní cíl práce (parafrázuji): “prozkoumat umělecké vztahy severního portálu...k podobným portálům ve střední Evropě...zejména k podobným uherským příkladům...a pokusit se stanovit, jakým způsobem mohly být jednotlivé památky vzájemně ovlivněny”.

Koncepce práce vychází ze standardních zaběhnutých metod dějin umění: nejprve jsou stručně probrány prameny, týkající se opatství, poté následuje krátká historiografická kapitola, zaměřená na přehled dosavadního bádání o klášteře, a za ní dějiny opatství a probošství. Stavebně historický vývoj kláštera a baziliky sv. Prokopa pak předchází kapitole, věnované vlastnímu “popisu” severního portálu, pod nímž je zahrnuto nejprve stručné připomenutí významů chrámových portálů v křesťanské symbolice a poté zevrubný popis architektury včetně architektonické skulptury, obsahující pokus o přesnou identifikaci figur a jejich interpretaci, jež ústí v závěrečný nástin celkové ikonografie portálu.

Po této výchozí kapitole o klíčovém předmětu práce přechází autorka ke komparacím s portály na Moravě, v Německu, Rakousku a především v Uhrách, které nebyly zatím českým bádáním tak zevrubně analyzovány v souvislosti s Třebíčí. Na závěr této kapitoly je historiografická vsuvka, v níž se autorka obloukem vrací k otázce, jak byly tyto evropské souvislosti reflektovány dosavadním českým bádáním.

V závěrečné, jedenácté kapitole pak doktorandka shrnuje otázky, jež vyplynuly z jejího vlastního bádání při řešení disertační práce. Ty se týkají “jednoty stavby”, otázky stavebních hutí v tzv. střeoevropském prostoru, důvodu lokace portálu na severní straně lodi a jeho opětovného srovnání s portály v Uhrách. Objevuje se zde “empora” jako zvláštnost benediktinského kláštera v českém prostředí a z ní vyplývající otázka zadavatele. Závěrečnou kapitolu uzavírá krátké pojednání o “Komplexním vzniku” třebíčského kostela.

Nyní tedy poznámky k obsahu a formě jednotlivých kapitol a podkapitol. V krátké kapitole “Prameny” postrádám odkazy na novější literaturu, která se jimi podrobně zabývá: připomínám pro usnadnění alespoň Josefa Šrámka, *Mezi normou, reformou a praxí: proboštství středověkých benediktinských klášterů* (disertační práce Olomouc UJEP 2014), kde je seznam další bohaté literatury, komentující pramennou základnu k Třebíči. Poslední poznámka 6 neuvádí zdroj, ale omylem zřejmě kopíruje poslední odstavec. Následná kapitola (Dějiny bádání..) již naopak probírá vyčerpávajícím způsobem přehled umělecko-historické literatury včetně komentářů hlavních tezí jednotlivých autorů. Čtvrtá kapitola zabývající se dějinami baziliky a její podkapitola věnovaná “stavebně historickému vývoji” jsou obě víceméně kompilací názorů již dříve publikovaných jinými autory (a přejímány tak i s jejich občas mylnými názory). Porozumění architektuře skrze její stavebně historický průzkum, z autopsie nebo alespoň na základě půdorysů a řezů (ty obrazová příloha neobsahuje), není patrně silnou stránkou autorky, přitom klíčové téma – severní předsíň – nelze bez těchto souvislostí vyložit. Na tyto dvě podkapitolky navazuje poněkud nelogicky popis (nikoli hodnotící) stavby baziliky a zbytku kláštera, v němž se tak částečně opakují informace z předešlých stran.

Pátá kapitola je vyhrazena klíčovému tématu –Severnímu portálu. Zahajuje ji popis jeho architektury (jejíž nedílnou součástí je architektonická skulptura), kde se opět projevuje absence chápání konstrukčních principů a tektoniky, jak prozrazuje způsob popisu a nevhodně použitá terminologie. Podle popisu si tak nelze portál představit a bez dostatečné dokumentace v rámci obrazové přílohy proto není srozumitelný. Na to navazující výklad o významu portálu v křesťanské symbolice nepostihuje toto téma dostatečně, jen útržkovitě. Schází odkaz na bohatou novější literaturu a především zamyšlení nad původní funkcí portálu v celku této konkrétní třebíčské chrámové stavby. V následném “obrazovém programu” portálu se jeví exkurz do dějin

zobrazování evangelistů od římských raně křesťanských příkladů po iroskotské umění jako poněkud nadbytečný. Užitečnější by byla detailní fotodokumentace popisovaných částí skulptur, kterou nemůže nahradit jeden nedobře čitelný celek v obrazové příloze. Autorčin ikonografický výklad postavený na pravděpodobném motivu *Maiestas Domini* v nedochovaném tympanonu a provázený personifikovaným vyjádřením souboje dobra a zla se nicméně zdá přijatelný, včetně interpretace dvou doprovodných figur biskupů či opatů na postranních konzolách.

V sedmé až deváté kapitole jsou probrány související moravské klášterní stavby a poté příklady z Německa a Uher formou jakýchsi katalogových hesel.

Očekávaným přínosem měly být zejména uherské kostely, které dosud až na výjimky nebyly českou literaturou v souvislosti s Třebíčí dostatečně reflektovány.

Dvanáct uherských příkladů prokazuje opravdu víc než zajímavé analogie užití “normanského ornamentu” trebičského typu.

Jeho původu a šíření je věnována kapitola desátá. Počátky charakteristického ornamentu vidí dnes bádání spíše v britském ostrovním umění než v Normandii.

Autorka se rovněž přiklání k teorii Maria Schwarze o spojení výskytu normanského ornamentu na říšských stavbách s císařem Fridrichem II. Štaufským, potomkem normanských králů Sicílie. Vysvětlení šíření ornamentu přebírá pak autorka z rakouského bádání: normanský ornament rozkvetl za Babenberků jak na vévodských stavbách tak na menších zakázkách díky předávání řemeslných zkušeností v kamenolomech na pomezí Uher a Rakouska. Friedrich II., stavebník nového vídeňského dómu a jeho Obří brány měl styky s Václavem I. i biskupem Egbertem z Bamberku, bratrem uherské královny. Díky této síti královských stavebníků se šířilo povědomí o novém stylu v sousedních zemích. Maďarské bádání (Bogyay) dokazuje nezávislost uherských církevních novostaveb za Bély III. a koriguje zvěst o plošném pustošení země Mongoly, kteří se nedostali všude. Autorka podtrhuje názory uherského badatele Csemegiho, který upozornil na podobnost výzdoby kostelů v Lébényi, Gyuleféhérváru a Sopronhorpácsi s Třebíčí. Kromě toho i na spojitost architektury kláštera *Porta coeli* v Předklášteří s novostavbami dominikánského kláštera a kostelů v Budíně. Odkazuje k rodovým vazbám Anežky České a krále Bély IV. „jejího bratrance, a možnost vyslání části moravské huti do Budína.

V další podkapitole resumuje doktorandka ještě názory českých badatelů na šíření normanského ornamentu. Rekapituluje hlavně názory Václava Mencla z roku 1937 (*Středověká architektura na Slovensku*).

V závěru práce se vrací doktorandka k vytčenému cíli, jímž bylo “zařazení severního třebíčského portálu do středoevropských souvislostí se zvláštním zaměřením na uherské příbuzné stavby”. Podtrhuje zde “jednotu stavby”, tedy její jedinečný styl s prvky pozdněrománskými i gotickými, kterému lze porozumět jen s přihlédnutím k zahraničnímu kontextu. Vyrovnává se s otázkou stavebních etap či účasti více stavitelů (zaměňování autorkou opakovaně s termínem stavebník). Přiklání se k stylové jednotě stavby ve shodě s Jiřím Kuthanem, tedy i k její nepřerušované výstavbě od let 1220-1225 dále (viz dendrochronologie) do zhruba poloviny století. Třebíčský portál vidí spolu s Menclem jako “svorník” pozdně románské a raně gotické architektury ve střední Evropě, poznamené architekturou z Porýní a Řezna a novou architekturou burgundskou. S tím souvisí otázka praxe stavebních hutí v tomto čase a místě (střední Evropa). Současný pohled na památky s normanským dekorem je podle autorky dán časnou datací kaple v Ostřihomi s tamějším dekorem kolem roku 1200, s působením iroskotských mnichů (Lébényi) a německými vlivy v Jáku, odkud se šířil dál do Uher a do Rakouska. Nešlo ale o jednu putující hut', nýbrž proměnlivé stavební skupiny složené “za účelem realizace konkrétní stavby”. Importovaný normanský dekor se měnil dle místních tradic a podmínek.

Pokud jde o umístění severního portálu, připomíná autorka starší názory (nutnost posunu kvůli plánovanému západnímu dvojvěžovému průčelí nebo směru vstupu do klášterního areálu), rozhoduje se ale pro vztah východního chóru a výzdoby portálu jako spojnice skrze symboliku souboje dobra se zlem (Panna Marie a Antikrist). Doložení této teze se mi jeví problematičtější s ohledem na nejednoznačný výklad architektonické skulptury (figur i dekoru).

Vztahy k uherským stavbám staví autorka po právu na dynastických vazbách (královna Konstancie a její děti).

V závěru je nadhozena též otázka třebíčské možné emporie. Ta je častá u uherských rodových klášterů s potřebou reprezentace. Autorka se proto vrací k otázce “zadavatelů”. Kromě moravských Přemyslovců vstupuje do hry i moravský biskup Robert. Přemyslovští fundátoři a biskup Robert spojují kláštery v Třebíči, Velehradě a Tišnově, první dva spojuje i “normanský dekor”.

Podkapitola “Komplexní vznik třebíčského kostela” nadhazuje otázku migrující cizí stavební hutě, což doktorandka odmítá ve prospěch menší skupiny specializovaných kameníků, doplněných o místní řemeslníky. Různost detailů vysvětluje práci rozdílných kameníků a potřebou stavět efektivně a rychle. Normanský ornament ve

shodě se zahraniční literaturou spojuje s panovnickou reprezentací a stylové a jiné analogie v Uhrách a Rakousku, resp. ve východo-střední Evropě dynastickými vazbami, umožňujícími “migraci” specializovaných kameníků.

Doktorandka tak v závěru práce zrekapitulovala předešlé nadhozené otázky, s nimiž se se ctí vyrovnala. Celá práce je postavena na starší i novější domácí a zahraniční literatuře, z níž budou v českém prostředí ceněny hlavně takto prostředkované texty v maďarštině. Osobní terénní výzkum zde vesměs postrádám, rovněž kvalitní detailní záběry na architekturu a sochařství v severní předsíni, nemluvě o nezbytných půdorysech a řezech, alespoň v případě Třebíče. Možné fungování předsíňe dohromady s portálem v klášterních obřadech a ve styku s okolním světem zůstalo také otevřeno a nevyčerpáno.

Bohužel nemohu opomenout množství nahromaděných chyb při skloňování, ve jménech, vzniklých patrně rychlým mechanickým přepisováním předloh, v terminologii... snižuje to kvalitu výsledku a znesnadňuje porozumění textu. Celkově mám z práce dojem uspěchanosti, nenalézám hlubší promyšlený koncept, který by se projevil i ve vytříbené stylistice, v humanitních oborech nezbytné.

Pokud by se měla práce někdy publikovat, musela by se předělat, přeskupit a dotáhnout nosné teze.

Práci přesto doporučuji k obhajobě, i když s váháním.

V Praze dne 7. 9. 2021

PhDr. Klára Benešová, CSc.